

'בעת התפלה ביותר הדמיונות גוברים באדם, וזהו עיון תפלה שאין אדם ניצול ממנו בכל יום כדאיתא בבבא בתרא (קסד:). והתוספות והר"ן (בראש השנה טז:) הביאו על זה הירושלמי דפרק היה קורא דאמר ר' חייא: אנה מן יומא לא כוונת וכו' כפשטיה, ובאמת על אנשים גדולים כאלה רחוק מלשמוע זה, ובפרט ר' חייא דאמרו עליו בבבא מציעא (פה:) שאמר משיב הרוח – נשיב זיקא, מוריד הגשם – ואתא מטרא וכו'.

ויש לפרש 'לא כוונת' – לא הוצרך, דכונת הלב שייך בבעל דמיון ומחשבות, שהלשון משולח לדבר אף שלבו בל עמו, וצריך לכוין לבו, והוא לא הוצרך מעולם לזה, שמעולם לא היה במחשבתו דבר אחר רק הש"י נוכח עיניו. ולא היה מדבר אלא כמדבר לפני המלך מלכי המלכים לעולם. ויום אחד בעי כוונת (המשך המאמר שם) והרהרית בלב ואמרי מאן עלל קומוי מלכא קדמוי אלקפטא או ריש גלותא – פירוש, הוצרך לכך שהיו לו מחשבות מטרידים, ואולי היינו עובדא דבבא מציעא (שם) דאליהו טרדינהו (לו ולבניו) בתפלתם, עיין שם. ואז הוצרך לכוין הלב ולהעמיד מחשבותיו כראוי, ולא הועיל, מאחר שמן השמים הטרידוהו. וכן אינך אמוראי שם (שהרהרו בדבר אחר) היינו בעת שאירע להם טירדא מן השמים עד שהוצרכו כוונה, אבל תמיד לא צריכי כוונה כלל דממילא צעק לבם אל ה' בעת התפלה במי שאינו בעל דמיון, אבל בכל אדם כמעט אי אפשר לינצל, כנזכר לעיל.

ועל זה תקנו בתחלה פסוק א-ד-ג-י שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך (תהלים נא) שהשם א-ד-ג-י מורה על שכנתו יתברך שבקרב לבות בני ישראל, ומבקשים שהיא תפתח הפה ולא שהפה ידבר מעצמו רק מה שהלב יפתחנו, והקב"ה לבן של ישראל... (מתוך צדקת הצדיק רט).

דף לג

דאיה שוורים – פוסק... אפילו אינם באים כנגדו. ודוקא בשורים שלהם, אבל בשורים שלנו המסורסים – אין צריך לפוסק (ריטב"א. וכן צדד תלמיד רבנו יונה). ואם ידענו בשור מסוים שהזיק אפילו פעם אחת – פוסק בכל אופן (עפ"י פוסקים או"ח קד, ד).

רבי אליעזר אומר: בהודאה – קודם סיום הברכה. וטעמו, מפני שמודה להשם שנתן לנו את השבת (מאירי) ועל שזיכנו להכיר ולהבדיל בין קודש לחול (תלמיד רבנו יונה).

מתוך שהיא חול לפיכך קבעה בברכת חול. אפשר לפרש (עפ"י הירושלמי, מובא בתשובת הרשב"א ובמג"א רצד, א), הואיל ותחילת ההיכר של תפילת חול היא ברכה זו, שהרי אין שואלים צרכים בשבת אלא בחול, לכך מבדילים באותה ברכה, להבדיל בין שבת לחול לומר שמעתה יוכל לשאול צרכיו, 'חננו מאתך...'. ויש אומרים (ע' בפירוש הרא"ה) מפני שזרזים מקדימים למצוות [והואיל וכבר מתפלל תפילת חול, יש לו להודרו מעתה למצות הבדלה].

זכר מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו. 'דעת היא סוד הארת הפנים באדם. מי שאין בו דעה' הנו כולו מסתיר-פנים, הן כלפי עצמו הן כלפי זולתו, בדרך ארץ בחדש ובחכמה. אינו מתבונן, אינו רואה. ומדה כנגד מדה: אדם המסתיר פניו מהכל, יש להתייחס אליו בהסתר-פנים – 'אסור לרחם עליו', כי רחמנות היא ממדת הארת פנים.

ומאידך – כל שיש בו דעה בסוף מתעשר (סנהדרין צב), כי היא היא המדה המעשירה את האדם כל הון – 'דעת קניית – מה חסרת'. כח נפלא הוא מאור הפנים של הדעת! (עלי שור ח"א עמ' קפט).

– הכוונה על דרך הכתוב בספר בן-סירא 'טב לביש לא תעביד – וביש לא ימטי לך'. כלומר, אדם שאין בו דעה ואינו מכיר בטובת זה המפרנסו ומטיב עמו – סוף שהוא משלם למטיבו רעה תחת טובה, כאשר נמצא כזאת בנסיון אצל כמה בני אדם. לזה אמר שאין לרחם עליו, כי סופו שיבואו עליו יסורים ורעות מאותו אדם עצמו שהאכילהו ונתן לו פתו (בן יהוידע סנהדרין צב).
ע"ע מהרש"א; מסילת ישרים סוף פרק שני.

'אלא מעתה גדולה נקמה שנתנה בין שתי אותיות שנאמר א-ל נקמות ה' – אמר ליה: אין, במילתה מיהא גדולה היא'. באמת אין שייכת נקמה מצדו יתברך, כי נקמה פירושה הקמת הכבוד הנפגע והשלמת הפגם, וזה אין שייך אצלו ח"ו, שאינו נפגע על ידי העבירות. אצלנו שהכרתנו נפגמה על ידי החטאים, החטא הוא חילול השם, והנקמה קידוש ה' שבא על ידי עשיית שפטיו ית'; והמשיגים את החילול ישיגו גם את הקידוש שבנקמה.

וכן מבואר בפרשת מטות שעונש מדין נקרא בדברי משה נקמת ה' במדין, שעה שהשי"ת קרא לו נקמת בני ישראל – כי התיקון הבא על ידי הנקמה הוא רק אצלנו בהשגתנו, והיינו 'נקמת ישראל'. נמצא אם כן שהנקמה באה מחסד עליון, שמטיב השי"ת עמנו ללמדנו את קידוש שמו; וזהו אמרו ז"ל 'גדולה נקמה שנתנה בין שתי אותיות' – שמות של חסד, כלומר שתוכן נקמתו ית' הוא רק חסד לבד (מכתב מאלהו ח"ב עמ' 124. וכעיקר הדברים בקיצור – ע' רסיסי לילה מת, עמ' 103).
ע"ע בספר דובר צדק (עמ' 59), שאין נקמה אלא כשהיא 'בין שתי אותיות' – כששם שמים מקיפו מכל צד. וכן 'דעת' אינה קיימת אלא כששם שמים מקיפו.

– הדעה והמקדש הנם מוקפים רצון ה' בתמידות [וזהו 'ניתנו בין שתי אותיות'], ואילו הנקמה אינה טובה בתמידות, כי צריך האדם לכוין העת והנפש והמקום שיהיה מעשה הנקמה מכוון לרצון השי"ת, ואינו כשר בעיניו בתמידות וכענין 'קנאין פוגעין בו' שהוא רק בשעת מעשה, והרי אילו פירש זמרי והרגו לפינחס לא היה נענש עליו (סנהדרין פב). ובמדת נקמה צריך האדם לכוין את השעה המסוימת, ושיהא ביכלתו 'לנתר' מזאת המדה מיד, שלא יישאר בלבו שום כעס ושנאה אחר כך (מי השלוה ח"א שמיני, ד"ה סימני).

ע"ע בהגר"א או"ח תרצה, ב; דרשות בית ישי ד.

'אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות'. כלומר, תקנו מטבע הברכות וסידורן, אבל עיקר ההבדלה יש אומרים (ערמב"ם שבת כט, א ובסה"מ עשה קנה; החינוך לא; תור"י החסיד ותורא"ש לעיל כ: ועוד) שהיא מצוה מהתורה, לומר דברים מענין הבדלת היום (עפ"י מאירי; מנחת חינוך לא).

'נחזי היכן תקון' – כי בדברים יומיומיים אין מקום למחלוקת, שאין בהם שכחה. אבל בשאר תקנות מצינו בהן מחלוקת בין החכמים (ריטב"א; תוס' כב:).

'העשירו – קבעו על הכוס. חזרו והענו – קבעו בתפלה'. יש מוכיחים מכאן שאין להבדיל על הפת,

שאם כן מדוע לא תקנוה על הפת, שהרי אין לומר שהענו עד כדי שלא היתה להם פת. [ואין דומה לקידוש שאפשר על הפת, שהקידוש מתוך שהוא בא על סעודת שבת מקדשים על הפת, מה שאין כן בהבדלה] (עפ"י הריטב"א. וכבר נחלקו בדבר הראשונים – להלן פ"ח ובפסחים פ"י).

'חזרו והענו קבעוה בתפלה והם אמרו הבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס'. פירוש, כדי שלא תהא ההבדלה מטולטלת תמיד על ידי עושר ועוני מתפילה לכוס ומכוס לתפילה, התקינו שלעולם צריך כל אדם המבדיל בתפילה להבדיל גם על הכוס אם יוכל למצוא, אלא אם אי אפשר לו למצוא כי אז יוצא ידי חובתו בהבדלה שבתפילה (עפ"י רשב"א; שו"ע הגר"ז רצד, א).

'כל המברך ברכה שאינה צריכה – עובר משום לא תשא'. הרבה מן הראשונים מפרשים דהיינו אסמכתא בעלמא ואין בדבר איסור תורה אלא מדרבנן (עפ"י תוס' ראש השנה לג. ריטב"א כאן; רא"ש קדושין פ"א מט; תר"י להלן פ"ח בשם רבני צרפת; ר"ן ר"ה; ספר החינוך תל ועוד). ואולם דעת הרמב"ם עפ"י הבנת כמה מן הפוסקים (מג"א סוס"י רטו; שו"ת רעק"א כה; ברכי יוסף ועוד), שאיסור ברכה לבטלה – דאורייתא הוא. [יש מפרשים טעם הדבר, שלרוב חשיבותה של הברכה דינה כשבועה, ולכך חמורה היא מהוצאת שם לבטלה בעלמא שאין בו אלא עשה. ע' מנחת שלמה ח"ב ג].

והנה קטעים מלשון החזון איש (או"ח קלו, ה-ו): '...דאיסור ברכה לבטלה אינו אלא מדרבנן, כמו שכתבו תוס'... והרא"ש... ועיקר שם לבטלה הוא דאורייתא, כדאמר תמורה ג, ג, נדרים ז, ב, ה, ב – אלא כל שאומר דרך הודאה לד' אין איסור מן התורה אלא שחכמים קבעו בברכות גדרים, שאין ראוי למסור הדבר לכל אדם שיוכיח השם בכל עת, וכדאמר ברכות ל"ג א' דהמברך ברכה שאינה צריכה עובר משום לא תעשה, ואינו אלא מדרבנן, דכיון דיש בדבריו הודאה אף על גב דאינו חייב עכשו בזה מכל מקום הודאה היא ואינה לבטלה, אלא שחכמים אסרוה וסמכו איסורם על 'לא תשא', והלכך אם משנה ממטבע שטבעו חכמים גם כן עביד איסורא...'

כתב המגן-אברהם סי' רטו סק"ו דדעת הר"מ פ"א בה' ברכות ה"ו דהמברך ברכה שאינה צריכה דאורייתא, ואין זה מוכרח, דהר"מ העתיק דברי הגמ', ואף שהוסיף שהוא כשבועה שוא – להדגיש איסורו כתבו, ועל כרחק אין כאן 'לא תשא' מהתורה, שהרי במוציא שם שמים לבטלה גם כן לא עבר ב'לא תשא' מהתורה כדאמר תמורה ד' א' שאין בה אזהרת לאו... אבל דרך הודאה לאו לבטלה הוא, ורשאי אדם לנסח תפלה ותהלה לד', ורק דרך ברכה שקבעו חכמים אסור לבטלה, ואין מקום לחלק בזה בדאורייתא... והא דאסמכו רבנן איסור ברכה שאינה צריכה על 'לא תשא' – אפשר דכל שם לבטלה יש בו גם משום 'ל"ת' מדרבנן, ואפשר דאיסור ברכה שאינה צריכה אינו משום הזכרת השם אלא משום חסרון יראה, שאין האדם ראוי לגשת אל הקדש תמיד אלא כפי מה שקבעו חכמים, והלכך לא סמכו חכמים איסורו על מקרא 'ליראה ד' דמגיה ילפינן שם לבטלה, דהכא אפילו מברך בכינוי אסור וכמו שכתב הגרעק"א תשובה סי' כה, מיהו אין הדבר מוכרע'.

וכיוצא בזה כתב במקום אחר, אודות ברכה לבטלה למפרע: 'וכן בקידושי טעות הברכה קיימת, כיון שברכו בשעה שהיו ראוי לברך ואף שהיה בטעות, ראוי האדם לברך את ד' בכל היום אלא שאין רשאי להרבות בזה וכעין שאמרו סיימתינהו לכלהו שבחא, ולכן צריך להתנהג בגדרים מיוחדים, ולזה הגדירום חז"ל אימתי לברך, וקבעו השעות שהאדם יותר מוכן בהכרת בוראו וחסדיו, וכל שעשה ברשות חשיב ברכה ויוצא בה, שכבר הגיעו שעה המוכנת אף שהיתה בטעות'. וע"ע שם באו"ח כה, ח. וע"ע כסברה זו בספר זכר יצחק ח"א סה, ב; עז, י.

וכן כתב החי"א-אדם (ה, א בנשמת אדם) שאין סברה לומר שאיסור ברכה לבטלה דאורייתא, והלא אינו גרוע משאר שבחים שמצוה לאמרם. והוכיח שגם לדעת הרמב"ם אין בדבר איסור תורה.

ויש שהסבירו איסור זה שמדרבנן, באופן אחר; משום זלזול בתקנת חכמים. וכדרך שאסרו להוסיף על הכריעות שתקנו חכמים בתפלה. וכעין שכתבו הפוסקים שאין לברך ברכת הזימון מספק, ואעפ"י שאין שם הזכרת השם כלל (עפ"י מנחת שלמה יח, ט. וכעיקר הדבר נמצא בחוות יצחק י"ד קי' 'בית הספק' סק"כ).

א. להסבר זה, האסמכתא ללא תשא' אינה מיושבת כל כך. ומ"מ יש נפקותא בכך שהסמיכוהו על 'לא תשא', שמשום כך בספק ברכות אין רשות לברך, ואעפ"י שאיסור ברכה לבטלה אינו אלא מדרבנן – לפי שאיסור זה חמור יותר (ע' משנ"ב רטו סק"כ ובשער הציון כא).

ב. ע' בתשו' הרמב"ם (שלג): 'וחכמים הם שתקנו הברכה והם שאמרו שכל המברך ברכה שא"צ עובר משום 'לא תעשה'. ולכאור' נראה כוונתו שאין כאן איסור תורה ממש אלא חכמים החמירו ועשאוהו כעובר אל"ת. ונפ"מ שבספק אסור לו לברך, כאמור. מ"אידך בתשובה אחרת (קכד, מהדורת בלאו) כתב שברכה שא"צ איסור דאורייתא הוא.

ושמא יש לחלק ולומר שאין איסור תורה אלא בברכה שאינה שייכת כלל, כגון שמברך על מצוה שאין זמנה עתה, אבל כל שיש בדבריו משמעות שבה – אין איסור תורה [ויתכן שגם החזו"א סובר כחילוק זה]. ובאותה תשובה של הרמב"ם מדובר אודות ברכת המגילה בט"ו לבני י"ד, לכך כתב שהוא איסור תורה.

ג. עוד על שיטות הראשונים בענין זה: ע' תמים דעים לרב"ד (רכד); רא"ש ונמוקי יוסף (בהל' ציצית, בשם הגאונים). ומשמע אפילו דרך ברכה ושבת אסור מדאורייתא. וצ"ב.

וע"ע: מגן אברהם רעק"א ולבושי שרד או"ח יב, ז; מג"א קכח סק"ב; רש"ש נדרים נט. באור הלכה רלט; אבן האול ברכות א, יג-טו; חדושי הגר"ר בנגיס ח"א ו; העמק שאילה נג, ב; הקדמת שיעורין של תורה; אגרות משה או"ח ח"ב יח; ספר הזכרון לגר"י אברמסקי עמ' רעט – מאמר הגר"צ אבא שאול זצ"ל. וראה עוד: שו"ת עני בן פחמא או"ח יא; שלחן הטוהר (קומרנא) בור זהב סק"ד.

'טעה בזו ובזו'. פירוש, שלא הבדיל בתפלה, וגם טעם לפני שהבדיל על הכוס. 'חוזר לראש' – שנקסוהו משום שטעה בשניהם (תלמיד רבנו יונה ועוד. והרשב"א והריטב"א הוסיפו 'או שעשה מלאכה', ואין הדבר מוסכם. ע' בשו"ע הגר"ז רצד, ג ובאור הלכה שם א).

ויש פירושים אחרים ל'טעה בזו ובזו'; ששכח מלהבדיל ב'אתה חונן' ובהודאה, [לדעה זו כשלא הבדיל ב'אתה חונן' יש להבדיל בהודאה, וזה שכח בשתייהן] – הואיל ולא סיים תפילתו, אינו סומך על הכוס אלא חוזר ומתפלל. או: התפלל ושכח להבדיל ונזכר וסמך על הכוס כסבור יש לו, ונמצא שאין לו כוס – חוזר ומתפלל, ואין אומרים הואיל ונדחה מלהבדיל בתפילה על סמך הכוס, נדחה (ע' במאירי. וע' פרושים נוספים באו"ח ח"ב צא ותורא"ש).

(ע"ב) 'דדייק וגמר שמעתא מפומא דמרה שפיר, כרחבא דפומבדייתא, דאמר רחבא אמר ר' יהודה: הר הבית סטיו כפול היה...'. ע' באור דקדוקו של רחבא 'סטיו' במקום 'אצטבא', בשו"ת אגרות משה או"ח ח"א קלו.

'האומר על קן צפור יגיעו רחמיה... – משתקין אותו.... וחד אמר, מפני שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזרות' –

הרמב"ם ז"ל בספר המורה (ג, מח) נתן טעם למצות שלוח הקן ולאיסור 'אותו ואת בנו', משום שהתורה חסה על בעלי החיים; הנה חלק מדבריו שם: 'וכן אסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד – להשמר ולהרחיק לשחוט משניהם הבן לעיני האם, כי צער בעלי חיים בשה גדול מאד, אין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר בעלי חיים: כי אהבת האם ורחמיה על הולד אינו נמשך אחר השכל, רק אחר פועל

הכח המדמה, הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם. והיה זה הדין מיוחד ב'שור ושה', מפני שהם – מותר לנו אכילתם מן הביתיות הנהוג לאכלם, והם אשר תכיר מהם האם מן הולד. וזה הטעם גם כן ב'שילוח הקן'...

ואם אלו הצערים הנפשיים חסה התורה עליהם בבהמות ובעופות, כל שכן בבני האדם כולם. ולא תקשה עלי באמרם ז"ל: 'האומר על קן צפור יגיעו רחמיך...' – כי הוא לפי אחת משתי הדעות אשר זכרנום – רצוני לומר: דעת מי שחושב שאין טעם לתורה אלא הרצון לבד, ואנחנו נמשכנו אחר הדעת השני'.

והרמב"ן ז"ל (בפרשת תצא) השיג על דברים אלו, ותורף דבריו שהמצוות נועדו ללמד את האדם דעת ולתקן את מידותיו, וגם מצות 'אותו ואת בנו', טעמה כדי ללמד אותנו מדת הרחמנות, ומניעת הרגלנו באכזריות, ולא משום רחמים על בעלי החיים, שאם כן היה אוסר השחיטה עלינו – אלא כל דבר שהוא לצרכנו, אעפ"י שכרוך בסבל לבעל חיים אין אנו מנועים מלעשותו. וזהו שאמרנו שמשתיקין את העושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזרות – כלומר, גזרות הן על האדם כדי להדריכו ללמדו ולתקנו, ולא משום רחמים על הבהמה כשלעצמה.

אולי יתכן לומר שסוף כוונת הרמב"ם גם כן כענין זה – משום תיקון האדם שלא יתאכזר על בעלי החיים. וכן נראה מרבנו בחיי (דברים כב, ז) שהבין ככוונת הרמב"ם.

ואולם הרשב"א בתשובה (ח"ד רג) חולק על הטעמים שכתב הרמב"ם לפי שאין הטעמים מיושבים עם פרטי הלכותיה של המצוה (וכגון שוחט האם בסוף היום ואת הבן בתחילת הלילה; שוחט חיה ובנה ועוד). וסיים: 'וחוץ מכבוד הרב ז"ל – הרמב"ם), אין משגיחין בטעמים האלו, וברוך ה' יודע טעם גזרותיו'.

כנראה הבין הרשב"א דברי הרמב"ם כפי הפשטות, שהתורה חסה על צערם של בעלי החיים ולכך הקשה כל אותן קושיות, אבל לפי באור הרמב"ן שהכל כדי ללמד רחמנות באדם – לא קשה, כי אמנם יש גדרים ותנאים מסוימים למצוה, מכל מקום כללות המצוה מגבילה ומרסנת את האדם מן האכזריות הטבעית, ומחדירה לתודעתו את הרחמנות. וע"ע בספר החינוך תקמה; תפארת ישראל למהר"ל, פרק שישי.

ויש לעיין בשיטת הרמב"ם, הלא הוא עצמו (בהלכות תפלה טז, ז) פסק הלכה זו בטעמה: 'מי שאמר בתחנונים, מי שריחם על קן ציפור שלא ליקח האם על הבנים או שלא לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד, ירחם עלינו, וכיוצא בענין זה – משתיקין אותו, מפני שמצות אלו גזרת הכתוב הן ואינן רחמים, שאילו היו מפני רחמים, לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר'. והרי לכאורה סותרים דבריו אלו לדבריו במורה הנבוכים שכתב שם שאנו נוקטים לעיקר אחר הדעה הנותנת טעמים למצוות התורה [וגם בחיבורו הגדול כתב הרמב"ם שיש לאדם להתבונן במשפטי התורה ובחוקיה וליתן להם טעם ככל שיוכל – ע' בסוף ספר קרבנות ועוד], וטעמה של מצוה זו מפני הרחמים, ואילו כאן ביטל טעם זה?

על כרחנו לחלק ולומר שיש הפרש בין האומר זאת בתפלתו (כפי שהדגיש הרמב"ם 'מי שאמר בתחנונים...'). וכן מדויק בדברי רש"י ובעוד ראשונים, ובין הדורש טעמי המצוות בלימודו, שהרשות בידו ליתן טעם כדי להחכים וללמוד לקח ומוסר. וכן כתב התוספות – יום טוב. וכן מובא בספרים:

כתוב בתרגום יונתן בן עוזיאל שכך אמר הקב"ה לישראל: עמי בני ישראל, כמו שאבינו רחמן בשמים, כך תהיו אתם רחמנים בארץ – ושור או שה אתו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד; – אכן, בעניני תפילה אמרו (ברכות ג): האומר 'על קן צפור יגיעו רחמיך' – משתיקין אותו, שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים, ואינן אלא גזרות. ואילו כאן מזכירים חכמים מצוותיו של הקב"ה שהן של רחמים – לפי שכשאדם עוסק בתורה, צריך ללמוד ממצוותיה לנחול לעצמו מדות טובות; ואולם התפילה

עיקרה למעלה מן המדות, האדם מדבר לעצמותו יתברך אשר אין מחשבה תופסת בו כלל, וכך היא התפילה שמתפלל שהקב"ה יאיר עיניו במקום שאין ידו מגעת. וכך אמרו בפסיקתא: מי כה' אלקינו בכל קראנו אליו – 'אליו' ולא למדותיו; –

ועוד, שאדם כשהוא מתפלל הרי הוא עומד לפני הקב"ה כעבד לפני אדונו ומה לו לעבד לחטט במטמונותיו של רבו? אין לפניו אלא גזירת רבו בלבד; ברם, אדם מישראל כשהוא עוסק בתורה, הרי הוא באותה שעה כבן שמגלים לו סודות בית אביו והוא עצמו מחטט ומוצא... (עפ"י מי השילוח אמור. מובא בספר הפרשיות שם. ע"ע בנפש החיים סוף שער ג).

א. עדיין דברי הרמב"ם במו"נ לכאורה אינם תואמים למה שכתב בהלכותיו, ששם כתב שדעה זו שבגמרא דחוייה מהלכה, משמע שאף בנוגע לתפלה אין טעם זה קיים. וצ"ע. גם בעיקר דבריו בספר המורה שמשנה סתמית זו נשנית כדעה דחוייה, תמה על כך המהר"ל (תפארת ישראל ו).

ב. עיקר הדבר שמצות אותו ואת בנו משום רחמנות היא – מבוואר זאת לרוב במדרשים, וכן בדברי הראשונים – ע' למשל ויק"ר אמור כו, יא; דב"ר תצא ו, א; תוס' מגילה כה. בשם הקלייר; מלחמות ה' להרמב"ן להלן; אבן עזרא שמות כג, יט; חזקוני דברים כב, ו ועוד.

'הני תלת דאמרינן אי לאו דאמרינהו משה רבינו באורייתא ואתו אנשי כנסת הגדולה ותקנינהו בתפלה לא הוינן יכולין למימר להו, ואת אמרת כולי האי ואזלת, משל למלך...'. ע' דברים עמוקים בספר 'בית יעקב' אמור, לד.

'משל לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו – דומה עליו ככלי קטן, קטן ואין לו – דומה עליו ככלי גדול'. היראה היא המעלה הראשונה והבסיסית לפני שאר כל המעלות, ומשולה היא ללחם המחיה את האדם; והנה עני שאין לו כלום, מתואר בכך שאין לו אפילו פת לחם, ואילו העשיר אינו מתואר בזה שיש לו לחם. כמו כן היא היראה; לאדם שהיא נעדרת מאתו, הרי היא נחשבת כ'כלי גדול', שיתואר בכך שהוא חסר יראה, ואילו האדם השלם לא יתואר כלל במעלת היראה שהרי היא המעלה ההכרחית והקודמת לכל, ראשית חכמה יראת ה' (מי השלוח ח"ב עקב ד"ה ועתה).

'הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים...'. ע' דברים עמוקים בעניני בחירה וידיעה [ובדברי הרמב"ם והראב"ד הל' תשובה], בספר מי השלוח ח"א וירא ד"ה ותכחש; ר"פ קרה; סו"פ וילך; ח"ב יתרו ד"ה וישמע; צדקת הצדיק מ; דובר צדק עמ' 11; לקוטי מאמרים עמ' 218; קומץ המנחה כז; פרי צדיק פסח יז, מה; בית ישראל (אמת ליעקב) סדיגורא, לקוטים יז; בני יששכר אדר י, א; סיון ה, יט; משך חכמה בראשית, נח, לך; סוד ה' ליראיו – פרק מלחמת היצר. וע"ע: שו"ת הרדב"ז מכ", בסוף הספר, ובסו"ס נצח ישראל למהר"ל, מהרה"ק מקונונין; דרשות בית ישי ז.

בשם הרה"ק מקוצק: כל הדברים שבעסקי העולם הזה, אם תבקש מהשי"ת ספק אם ימלא בקשתך אם לאו, חוץ מיראת שמים – אם תבקש ודאי יתנו לך (עפ"י נפלאות חדשות דף נ. א).

דף לד

הערות וצינונים

(האומר יברכוך טובים – הרי זו דרך המינות). כן היא גרסת הרי"ף והרא"ש. יש מפרשים שרצה

ב. גם כהן ההורג את הנכרי באיסור, בכלל 'הורג את הנפש' (כן צדד בפמ"ג קכח סקנ"א. וכן פסק במשפטי עזיאל (תנינא או"ח ו), ודלא כדעת הפרישה (קכח במהדורות ישנות). ולענין כהן שהרג במלחמה – ע' בקובץ תחומין ו עמ' 39 ואילך).

דפים לב – לג

נח. מתי רשאי אדם להפסיק כשהוא עומד בתפלה?

כאשר מלך ממלכי עכו"ם שואל בשלומו – פוסק אדם באמצע תפילתו להשיבו מפני הסכנה, אבל לא מלך ישראל. וכן המתפלל וראה אנס בא כנגדו, קרון בא כנגדו – אם אפשר לו לקצר יקצר, ואם לאו – יפסיק.

עקרב על עקבו – יפסיק לפי שמוכן הוא לעקוץ, אבל לא נחש.

דוקא בסתם אין הנחש מכיש, אבל היה מרתייע בכעס כנגדו – פוסק (תוס' עפ"י ירושלמי). והוא הדין במקום שיש חשש להכשתם (עפ"י פוסקים).

אמר ר' יצחק: ראה שוורים (אפילו אינם באים כנגדו. תר"י) – פוסק, שהרי יש להרחיק חמשים אמה משור תם וכמלא עיניו משור מועד.

אפשר שזהו דוקא בשורים שלהם שהיו מזיקים, אבל שורים שלנו שהם מסורסים – אין צריך לפסוק (תר"י). וכן בכל מקום שהשוורים מוחזקים שאינם מזיקים. ובכל אופן, אם ידוע שהשור הויק פעם אחת – פוסק (פוסקים).

א. בכל האמור, אם יכול להתרחק מן הסכנה ללא שיוצרך לדבר – יעשה כן ואל יפסיק בדיבור (ראשונים). ועדיף לקצר מאשר לעקור רגליו למקום אחר ולהמשיך שם בתפלה. והפרי-מגדים מסתפק בזה (עפ"י משנ"ב).

ב. כאשר מפסיק ושוב חוזר לתפילתו, לא מצינו שחוזר לראש התפילה אבל לתחילת הברכה יחזור, ואם הפסיק בשלש ברכות ראשונות – חוזר לראש. בשלש אחרונות – חוזר לברכת עבודה (תוס').

ג. העומד באמצע תפלתו, והצבור אוהזים בקריאת התורה – אין להפסיק תפלתו כדי להקשיב לקריאה (דברי חכמים 90).

דף לג

נט. א. היכן מבדילים בתפלה במוצאי שבת – כשחל ביום חול או ביום טוב?

ב. האם חכמים תקנו להבדיל גם בתפלה וגם על הכוס?

ג. מה דין הטועה ולא הבדיל בתפלה ועל הכוס?

א. היכן מבדיל בתפילה – בתוך ברכת 'חונן הדעת'. [אמר רב יוסף: מתוך שהיא חכמה קבעוה בברכת חכמה. וחכמים אמרו: מתוך שהיא חול לפיכך קבעוה בברכת חול. ולא תקנוה ברכה בפני עצמה, שלא תקנו אלא שמונה עשרה ולא תשע עשרה ברכות]. רבי עקיבא אומר: אומרה ברכה רביעית בפני עצמה. רבי אליעזר אומר: בהודאה (לפני סיום הברכה). וטעמו, מפני שמודה לשם שזיכה אותו להכיר ולהבין בין קדש לחול. תר"י).

משמע בגמרא שהלכה כחכמים [וכן פסקו כל הפוסקים. ויש אמוראים שנקטו כרבי אליעזר. ר' אלעזר בנדה ח. וכן יש בירושלמי כאן. ועוד נחלקו אמוראים בירושלמי בדעת חכמים, האם מבדיל קודם מטבע הברכה או לאחריה].

ואולם כאשר חל מוצאי שבת ביום טוב, יש אומרים (בשם רב, וגם בשם ר' יוחנן) שהלכה כר' אליעזר, להזכיר בהודאה. ויש אומרים: לא 'הלכה' נאמר אלא 'מטין' (- אין דורשים לרבים כן אלא ליחיד. רש"י). ויש אומרים: 'נראין' (- אין מורים כן, ואם עשה - אין מחזירים אותו). וכן פסק ר' זירא, כרבי חייא בר אבא שמדייק בשמועה ששומע מרבו. ויש אומרים שאף חכמים לא נחלקו ביו"ט שחל להיות אחר השבת. ורב יוסף מסר בשם רב ושמואל שתקנו בבבל לומר 'ותודיענו' קודם 'ותתן לנו'. והיינו בתוך ברכה רביעית, כחכמים. וכן הלכה.

ב. בתחילה (כשעלו מן הגולה), קבעו אנשי כנסת הגדולה לומר הבדלה בתפלה. העשירו - קבעוהו על הכוס (ונשתכחה תקנת עזרא. רש"י). חזרו והענו - חזרו וקבעוהו בתפלה, והם אמרו המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. וכן אמרו רבה ורב יוסף: המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. וגם אם כבר הבדיל על הכוס - אמר רב נחמן בר יצחק: צריך שיבדיל בתפלה, שהרי היא עיקר התקנה.

ואילו ר' אחא אריכא שנה (כפי שתקנו גרסת דבריו): המבדיל בתפלה משובח ממי שיבדיל על הכוס. ואם הבדיל בזו ולא הבדיל בזו (- על הכוס ולא בתפלה) - ינחו ברכות על ראשו. ולדעתו אין להבדיל אלא באחד מהם. ואולם רבא הסיק להלכה כדעה ראשונה.

א. בירושלמי (ה"ב) נחלקו אמוראים בעיקר התקנה; יש אומרים שעיקר התקנה על הכוס, וי"א שעיקרה בתפילה ולא תקנו על הכוס אלא בשביל לזכות את התינוקות שישמעו אף הן. וי"א עיקר התקנה היתה בשתייה, בכוס ובתפילה.

ב. אעפ"י שצריך להבדיל בתפילה ובכוס, וגם צריך לחזור אחר הכוס כדרך שמחזירים על שאר מצוות שהן חובת הגוף, כבר הותרה עשיית מלאכה בהבדלה בתפלה בלבד. ואפילו לא הבדיל בתפלה אלא הבדיל באמירה בעלמא או בשמיעה - מותר בעשיית מלאכה, אבל באכילה אסור עד שיבדיל על הכוס (פוסקים).

ג. טעה ולא הבדיל בתפלה - אין מחזירים אותו (וע' לעיל כט). טעה בזו ובזו, שלא הבדיל לא בתפלה ולא על הכוס (כלומר, שאכל [ועשה מלאכה] טרם הבדיל על הכוס. תר"י וש"פ) - חוזר לראש (בתפלה ובכוס).

ס. על אלו דברים נאמר שהמזכירם בתפלתו משתקים אותו? ובאלו דברים הרי זה מגונה?

האומר (בתפלתו. רש"י, רמב"ם) 'על קן צפור יגיעו רחמיך' - משתקין אותו; אם משום שמטיל קנאה במעשה בראשית (לומר על אלה חס ולא על שאר בריותיו), אם משום שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזרות.

וכן האומר 'על טוב יזכר שמך', או 'מודים מודים' - משתקים אותו. וכן הכופל 'שמע'. ואמרו בגמרא שיש כופל שאין משתקים אותו ומכל מקום הוא מגונה, תלוי אם כופל מלה מלה או פסוק שלם.

א. רש"י מפרש (וכ"כ הרשב"א בשם 'שאר המפרשים') שהכופל תיבה תיבה מגונה אבל אין משתקים אותו לפי שאיננו דומה למקבל עליו שתי מלכיות. אבל כופל פסוק שלם [או ענין שלם, בברכת הודאה. עפ"י פמ"ג קכא סק"ב בא"א] - נראה כשתי רשויות. ורב האי גאון ור"ח ור"ף מפרשים להפך.

ב. האומר 'מודים מודים' משתקין אותו גם אם לא השתחוה אלא פעם אחת. ואפילו כשכופל תיבת 'מודים' לבדה אפשר שאסור. וצ"ע (עפ"י משנ"ב ובאור הלכה).

- ג. בירושלמי (כאן ה"ג ומגילה ד, ט) חילקו בין ציבור ליחיד, שביחיד תחנונים הם ואין משתקים אותו. ויש סוברים שלתלמוד דידן אין חילוק בדבר הלכך מכל מקום אסור (עפ"י ב"י קכא. ועב"ח שהבבלי אינו חולק).
- ד. קרא שמע ולא כיוון בקריאתו – יחזור ויקרא בלחש. וכשהוא לבדו ואין איש אתו – מותר אף בקול רם. ואולם אם כיוון בתחילה אין לחזור אפילו בלחש (עפ"י משנ"ב).
- ה. אותם החזונים הכופלים מלים בברכה לצורך המנגינה – ודאי אין רוח חכמים נוחה מהם, ואולם אין משתיקים אותו בשל כך (עפ"י אגרות משה או"ח ח"ב כב. ע"ש כמה פרטים. וכיו"ב מובא בשם הגריש"א והגרפ"ש – 'דברי חכמים' או"ח, 84).
- ו. כשכופלים דרך קריאה, כגון הכופל פסוק 'שמע ישראל' בקריאת שנים מקרא ואחד תרגום – אין לחוש. ובכך יש לפרש מה שאומרים י"ג מדות שלש פעמים, כי קוראים זאת בתורת פסוקים בתורה ולא בדרך בקשה. [ומלבד זאת, לדעת הב"ח (סא) כשכל הציבור כופלים אין איסור] (עפ"י שו"ת בנין ציון ח"א לו).
- עוד הוזהירו שלא להוסיף בשבחו של מקום יותר ממה שתקנו לנו אנשי כנסת הגדולה, שהרי אי אפשר לסיים את כל שבחיו. [ומסופר על אחד שעבר לפני התיבה בפני ר' חנינא והוסיף בשבחים, המתין ר' חנינא עד שסיים, כשסיים אמר לו: סיימת את כל שבחי אדונך?!].
- נחלקו הדעות האם רק בשמות תואר אין להאריך או גם בשאר דברים של שבה, כגון בסיפור נסים ונפלאות שעשה עמנו. גם יתכן שלא אמרו אלא בחתימת ברכה. 'הנכון כדי לצאת מספק זה, שמי שירצה להאריך בשבה המקום ב"ה שיאמר אותו בפסוקים, וכיון שאומר פסוקים אם הוא משבח למקום דרך קריאת הפסוקים אין בכך כלום' (מרבנו יונה. וע' בשאר ראשונים). ולהלכה כתבו הפוסקים שמן הדין מותר להוסיף שבחים, כל שאינו משנה ממשבע התפלה, ומכל מקום נכון לרוצה להאריך בשבחים, לאמרם דרך קריאת פסוקים.
- האומר 'יברכוך טובים' – הרי זו דרך מינות (לד.).

דף לד

- סא. מה דינו של העובר לפני התיבה לענין ההלכות דלהלן?
- א. טעה בתפילתו ואינו יכול להמשיך.
- ב. ענייתו 'אמן' אחר הכהנים; נשיאתו כפים, אם כהן הוא.
- ג. האם יכול להאריך או לקצר כרצונו?
- ד. מי שאומרים לו לעבור לפני התיבה – הילך מיד?
- א. העובר לפני התיבה וטעה (ואינו יכול להמשיך תפלתו גם כשמזכירים לו. פוסקים) – יעבור אחר תחתיו. ולא יהא זה סרבן באותה שעה, שגנאי הוא שתהא התפלה מופסקת כל כך. מהיכן הוא מתחיל – מתחילת הברכה שטעה בה הראשון. שלש ברכות ראשונות נחשבות כאחת לענין זה, הלכך חוזר בהן לראשון. וכן הדין בשלש אחרונות. האמצעיות; לדברי רב הונא – נחשבות כולן כאחת, ובכל מקום שטעה חוזר ל'אתה חונן'. ורב אסי סובר כפשוטו לשון המשנה שמתחיל מתחילת הברכה שטעה בה.
- א. לפרש"י רה"ג ורו"ה, לרב אסי אין סדר לאמצעיות; שאם דלג ברכה ואח"כ נזכר בה – אומרה במקום שנזכר בתוך האמצעיות. ואילו הרי"ף הראב"ד הרשב"ם התוס' הראב"ד והרשב"א חולקים וסוברים שצריך לחזור מאותה ברכה ואילך. וכן פסקו להלכה. והוא הדין ליחיד הטועה בתפלתו (ראשונים).